

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

1

Неділя 5 квітня 1987 року

— Це там.

Я здивувався, пробурмотівши ці слова.

Там, де кінець дороги.

Звивиста департаментська дорога протинає виноградники й тихі поля департаменту Ен, потім бере приступом пагорб, тягнучись між мурів із дрібного каміння і дерев на узліссі. Ліон далеко, на заході, за горами. Шамбері з другого боку. А там немає нічого. Лише кілька ферм із великого, абияк обтесаного каміння, які туляться до перших скелястих передгір'їв Юрського масиву.

Я сів на схилі. Мені було важко дістати ручку. Тут я не мав роботи. Розгорнув блокнот, не спускаючи ока з дороги.

Це сталося там, без одного дня сорок три роки тому.

Ця сама дорога вдалині під холодним сонцем такої ж весни.

У четвер 6 квітня 1944 року на світанку машини виїхали з-за цього повороту. Машина гестапо в супроводі двох цивільних ваговозів із місцевими водіями за кермом. Одного звали Годані. Повернувшись у Бранс до свого працедавця, він скаже:

— Я виконав брудну роботу.

Але сьогодні вранці чути лише вітер. І трактор, що дирчить серед поля.

Я повільно пішов уперед, щоб відсунути мить, коли з'явиться притулок.

Доріжка ліворуч, довга огорожа з кованого чорного заліза, дзижчання джмеля, лютий гавкіт пса за клунею. Потім споруда. Масивна, приземкувата, з покрівлею з круглої черепиці та круглим слуховим вікном. Два поверхи з зеленими віконницями домінували над долиною, понад живоплотом я бачив грона білих лілей, кульбабу в улоговині й великий висохлий фонтан, його гаргульї заснули серед двору з ріденькою травою.

Це тут.

Мадам Тібоді чекала мене коло підніжжя трьох сходинок, які вели на терасу.

— Ви журналіст?

Так, справді. Журналіст. Я відповів лише усмішкою і поданою рукою.

Жінка пішла попереду мене. Відчинила двері їдальні й нерухомо стала в кутку, опустивши руки вздовж тіла. Потім опустила очі. Видавалася збентеженою. Водила очима по стінах, уникаючи моєї постаті.

Я порушив її мирний день.

Усе село ставалося до мене з такою самою чемною збентеженістю, такими самими паузами наприкінці фраз. І наймолодші, і найстарші. Чужий чоловік пішки прийшов по дорозі, яка веде до притулку? Чого він шукає? Що прагне з'ясувати після всіх довгих минулих літ?

Село Ізьє вже не могло чути, як кажуть, мовляв, воно лягло перед німцями. І якийсь мерзотник, напевне, виказав, що в ньому є колонія єврейських дітей.

Хто ж виказав? Слухай, це міг бути Люсьєн Бурдон, лотаринзький хлібороб, що супроводив гестапо під час облави, а за два дні вже повернувся в Мец. Атож, злочин міг бути справою рук цього негідника, що згодом вступив до лав вермахту і в мундирі охоронця табору військовополонених

був арештований у Саарбрюкені американською армією. А проте за браком доказів його не звинуватили в мучеництві дітей з Ізье.

Тож хто в такому разі? Дядько Вуше? Кондитер із Ла-Брюера, що віддав Рене-Мішеля, свого восьмирічного сина, в колонію в Ізье, стверджуючи, мовляв, хлопчик дуже неспокійний? 6 квітня його сина забрали разом з усіма іншими дітьми, проте зняли з машини під час переїзду в Ліон. Німці випустили його перед крамницею батька, бо ж хлопчик не єврей. Партизани з руху Опору швидко запідозрили Вуше. Він, мовляв, віддав туди свого сина, щоб шпигувати за рештою. За кілька днів партизани забрали батька й розстріляли в лісі Мюрс. Проте він ні в чому не зізнався.

Хто виказав цю колонію? І чи справді її тільки виказали? Село було виснажене цим запитанням. 1944 року, якщо й був викажчик, ним міг бути байдуже хто з його жителів. Село, де сто сорок шість підозрюваних. А мерзотник, мабуть, жив там і далі, ховаючись за віконницями.

*

Діти були родом звідусіль. Малеча польських євреїв стала перед війною паризькими дітлахами. Малих німців вигнали з Бадену і Пфальцу. Австрійські діти втекли від аншлюсу. Були й діти з Брюсселя і *kinderen* з Антверпена. Малі французи з Алжиру, що втекли до метрополії 1939 року. Кілька дітей були інтерновані в таборах в Агді, Гюрі і Рівесальті, потім звільнені потай завдяки Сабіні Златін, медсестрі, вигнаній із ліонської лікарні через те, що єврейка. Батьки-матері тих дітей погодилися на розлуку, сподіваючись, що після війни родини знову об'єднаються. То була їхня остання надія. Ніхто не заподіє зла їхнім дітям. Мадам Златін знайшла для них будинок у селі з видом на монастир Шартрез і північну частину гірського масиву Веркор. Притулок для дітей на відпочинку. Гавань миру.

У травні 1943 року, заховавшись на хуторі неподалік від Ізьє, цей притулок став Дитячим будинком. Проміжним етапом, міцною ланкою на шляху порятунку до інших родин, які приймали дітей, і до швейцарського кордону. Польській медсестрі та її чоловікові Мирону цей будинок запропонував П'єр-Марсель Вільцер, супрефект-патріот із Белле.

— Тут вам буде спокій, — пообіцяв їм цей високий урядовець.

І діти мали його майже цілий рік.

Без батарей, а з грубками, які треба топити дровами, без водогону. Взимку, щоб діти могли помитися, вихователі нагрівали воду в казані. Улітку діти милися у великому фонтані. Купалися в Роні. Гралися на терасі, а вечорами співали. Їли вдосталь. Харчові картки забезпечувала супрефектура, підлітки доглядали город.

У «Колонії дітей — утікачів з департаменту Еро», бо такою була офіційна назва на папері з печаттю, не було німців, не було жовтої зірки. Лише страх уночі, що опановував малих дітей, розлучених із батьками-матерями. На висотах, які домінували над Бюжі й Дофіне, з дітьми нічого не могло статися. Діти навіть не ховалися. Трава була висока, дерева — густолисті, дитячі голоси — кришталеві. Війна була далеко.

На допомогу Сабіні й Мирону Златін прийшло кілька дорослих.

Леон Райфман, прибувши до притулку, всміхнувся:

— Який рай!

Студент медицини, він брав участь у створенні притулку з думкою опікуватися хворими дітьми. У вересні 1943 року Леона замінила Сара, його сестра лікар. Адже молодика розшукувала СОП¹, і він не хотів ставити під загрозу існування колонії.

¹ Служба обов'язкової праці (Service du travail obligatoire), що відправляла французів під владою уряду Віші на примусові роботи до Німеччини. — Тут і далі примітки перекладача.

Родина Златін узяла на роботу ще й двадцятидворічну Габріель Перр'є, освітня інспекція призначила її в притулок в Ізьє викладачем-стажистом. То був ще один подарунок супрефекта Вільцера. Дівчині сказали, що ці учні звичайні втікачі. Офіційно в колонії не було євреїв. Слово «євреї» ніколи не вимовляли. Перед розлукою батьки-матері наказували дітям, що розповідати про своє походження небезпечно. Кілька дітей, які вижили, бо були відсутні 6 квітня, згодом розповідали, що кожна дитина вважала, ніби вона єдиний єврей у будинку. Але всі знали, що шкільна вчителька не дурна.

Протягом навчального року четверо підлітків були пансіонерами в колежі в Белле. Вони поверталися в колонію тільки на вакаціях. Для наймолодших на другому поверсі обладнали клас. Там були парти, книжки, грифельні дошки, надані сусідніми громадами, почеплена на стіну карта світу. Вчителька, що ніколи не розставалася зі свистком із кулькою, дбала про всіх. Треба було водночас заспокоїти Альбера Бульку, лише чотирирічного, що його вся колонія називала Коко, і викладати Максу Тетельбауму, вже дванадцятирічному.

— Отут вони проводили уроки, — мовила мадам Тібодє.

На верху сходів із дерева й теракотової плитки була кімната, яка скидалася на горище. На білих стінах висіли давні вицвілі й подерті фотографії. Зображення спокійної корови, коней, гір. Патріотичний малюнок із півнем і дитиною.

Було холодно.

Власниця знову пішла вздовж стіни. Мотнувши підборіддям, показала три шкільні парти, які стояли в темному кутку.

Мовчання.

— Це все, що лишилося?

— Так, це все. Зберегли тільки ці парти.

Я глянув на неї, вона опустила очі. Наче піймана на гарчому.

— Коли ми приїхали сюди, все було мокрим, бо ж протікала покрівля. Ми склали на підвір'ї цілу купу. Там був одяг, матраци. Підпалили.

Я ніяк не міг піймати її погляду.

— Ви підпалили?

Господиня стенула плечима й проказала плаксивим голосом:

— А що, по-вашому, ми мали робити з тим усім?

Я підійшов до першої парти з непорушним сидінням. На дереві видніли давні сліди чорного чорнила.

— Можна?

Селянка не відповіла. Знову стенула втомленими плечима.

Можна.

Я затамував віддих і відкрив парту. Моя рука тремтіла. Усередині до відкидної дошки був приклеєний папір, початок пожовклого календаря, каліграфічно написаний фіалковим чорнилом. «Неділя 5 березня 1944 року, понеділок 6 березня, вівторок 7 березня». Записано цілий місяць.

— А це?

Власниця нахилилася над чорним прямокутником у дерев'яній рамці.

— Грифельна дошка?

Так. Грифельна дошка якоїсь дитини, забута в глибині парти. Ніколи не знайдена, ніколи не бачена. Ніколи нікого не цікавила. Невправна рука написала на ній слово «яблуко».

Я підняв очі до жінки. Вона була байдужа. Наче поїхала кудись. Розгладила фартух обома руками.

Я відвернувся обличчям до стіни.

Мить. Майже нічого. Ридання без сліз. Час, щоб назавжди закарбувати в пам'яті шість літер. Я почув порипування крейди на грифельній дошці. Хто з вас написав назву цього фрукта?

Коли я повернувся обличчям до жінки, вона збентежено споглядала мене.

Моя зворушеність змусила її розгубитися.

*

6 квітня, коли німецький конвой приїхав до притулку, дзвін тільки-но повідомив про сніданок. То був перший день великодніх вакацій. Усі діти були в колонії. Навіть пансіонери. У чашках парувало какао, рідкісний харч, який забезпечив дядечко Вуше, власник кондитерської «Більбор».

Усі наступні роки велика їдальня перебувала в сутінках. Мадам Тібоді скам'яніла на її порозі. Зачинені віконниці, промінчики світла, іскорки порошинок. Паркет полагоджено, зі стелі збито тиньк. Замشлий запах вогкості. У кутку відірваний шматок гіпсової штукатурки. У день облоги господиня працювала на заводі стиків і прокладок у Белле, за двадцять п'ять кілометрів звідти. 1950 року вона стала власницею будівлі.

Тим самим утомленим жестом показала на центр протрорі кімнати:

— Стіл стояв посередині, діти сиділи навколо.

*

Військові швидко повисакували з ваговозів. Десять, п'ятнадцять — пам'ять свідків підводить. Солдати належали до 958-го батальйону протиповітряної оборони і 272-ї дивізії вермахту. Не есесівці, а звичайні солдати. Кілька свідків згадували про трьох чоловіків у цивільному з гестапо, які командували загоном. Один із них видавався начальником. У м'якому капелюсі, габардиновому пальті, він зіперся на цямрину фонтану, його люди з криками вдерлися до притулку.

— Прийшли німці, рятуйтеся!

То були останні слова лікаря Сари братові Леону.

Молодик спускався сходами. Німці бігли йому назустріч. Він вискочив із вікна другого поверху з тильного боку споруди. Помчав у перелісок. Заховався в кущах ожини. Один

солдат вирушив шукати втікача. Шукав усюди, бив по куцях прикладом гвинтівки. «Був так близько від мене, що мені видавалося неможливим, що він не бачить мене», — свідчитиме лікар Леон Райфман через багато років.

Згодом, розмістившись у притулку в Ізьє, офіцери вермахту називали гестапівців свинями. Інші відверто казали про свій жаль, що до тієї операції залучили солдатів.

Усе відбувається дуже швидко. Просто жах. Солдати висаджують двері, хапають дітей за обіднім столом, нишпорять у класі, на горищі, під ліжками, столами, в кожному закутку, спускають зі сходів тих, хто барився, і збирають тремтячий гурт на терасі. Ні змінного одягу, ні валіз, ні сумок, нічого. Діти вирвані з притулку в ранковому одязі й оточені на широкій терасі. Усі налякані, великі діти беруть на руки малих, щоб ті припинили заводити.

Жульєн Фаве бачив, як плачуть діти.

Цей фермерський робітник був у полях. Жоден хлопчик із колонії не прийшов і не приніс йому, як і щоранку, сніданок. Це занепокоїло його. Отже, повертаючись на ферму, як він казав, своїх «господарів», вирішив зазирнути до притулку. Був увесь у болоті, в шортах, із голим торсом. Помітив Люсьєна Бурдона, що називав себе «вигнаним лотаринжцем» і вільно ступав поряд із німецьким автомобілем.

Один солдат зупинив Фаве:

— Ви скочили вікно? — запитав він поганенькою французькою мовою.

Німці досі шукали Леона, що втік.

Жульєн Фаве не розумів. Фаве був простакуватий. Наймит на фермі, як він називав себе. Чоловік у габардиновому пальті, що спирався на фонтан, підійшов до них, капелюх насувався йому на очі. Став перед Фаве. Довго мовчки розглядав його.

Мине багато років, і Фаве впізнає те обличчя й той погляд на фотографіях у пресі. Присягне, що так, це той самий чоловік, що 6 квітня 1944 року в Ізьє наказав йому йти додому. Фаве не мав сумнівів. Розповідаючи, він навіть назвав його ім'я.

— І тоді Клаус Барбі сказав мені щось на кшталт «Іди!»

Ідучи, Фаве бачить, як переляканих дітей копняками запихають у ваговози. Двоє підлітків намагаються втекти й зіскочили з тераси. Тео Рейса піймали. Його товариша теж. Їх били, волочили по землі, кинули поверх решти дітей, що плакали і кричали.

— Наче два мішки картоплі, — свідчив потім Жульєн Фаве.

Фермер Есеб Пертікос хотів підійти до свого робітника. Солдати загородили йому шлях.

— Месьє Пертікосе, не йдіть, лишайтесь вдома! — крикнув йому з ваговоза Мирон Златін.

Один німець ударив чоловіка директриси, щоб той замовк. Прикладом у живіт, потім копняк у гомілку. Потім ще раз, розповідав Жульєн Фаве.

— Від удару автомата він склався навпіл. Був змушений лягти в машині, потім я вже не бачив його.

Разом із сорока чотирма дітьми арештували сімох дорослих. У ваговозах поряд із Мироном Златіном були Люсі Файгер і Міна Фрідлер. Також члени родини Райфманів. Лікар Сара, що дала братові змогу втекти, Єва, їхня мати, і Моше, батько. Сьомою дорослою людиною, що працювала в колонії, була Марі-Луїза Декост, прибиральниця. Її забрали разом із рештою.

Напередодні, давши учням завдання на період вакацій, учителька повернулася до рідного дому за кілька кілометрів від Ізьє. Ще не вирушивши, вона побачила підлітків-пансіонерів, які повернулися в колонію на вакації. Крім неї,

врятувався й Леон Райфман, що повернувся до того «раю» провідати сестру-лікаря, батька-матір і десятирічного Клода, свого небожа. Усі вони ховалися в притулку.

Сабіна Златін теж була відсутня. Директриса поїхала в Монпельє. Гестапо тоді робило обшуки в Савої, Ізері, в усьому регіоні. Німці й допоміжна французька міліція арештували ще одну групу начебто «втікачів» у Шамбері. Забрали єврейських дітей із Вуарона. Супрефекта Вільцера перевели в Шателлеро. Будинок в Ізьє перестав бути безпечним. Сабіна Златін стала шукати іншого притулку для дітей. Про лихо вона дізналася завдяки телеграмі, яку послала секретарка супрефектури Белле: «Родина захворіла, хвороба заразлива».

6 квітня нещасних бранців привезли у в'язницю Монлюк у Ліоні. Дітей загнали в камеру, де вони були змушені сидіти просто на підлозі. Дорослих допитали, потім прикували до стін.

Наступного дня ліонський міський трамвай завіз їх усіх на вокзал Перраш. Потяг довів до Парижа. Там їх посадили в міський автобус, що перетнув місто й доставив їх у табір для інтернованих у Дрансі. Туди вони прибули 8 квітня 1944 року.

Французька поліція зареєструвала їх під номерами від 19185 до 19235.

13 квітня, коли на вокзалі в Бобіньї сформували конвой № 71 до Аушвіцу-Біркенау, Марі-Луїзі Декост дозволили покинути табір. І тоді вона не витримала. Її французьке посвідчення особи було фальшивим. Декост призналася, що вона польська єврейка. Назвала своє справжнє ім'я: Лея Фельдблум. Вона не хотіла покинути дітей.

У тому першому конвої депортували тридцятьох чотирьох дітей. Серед них і чотирирічного Коко. Решту посилали в Польщу групами по дві, по три дитини аж до 30 червня 1944 року. Коли після двох сповнених страху ночей

у тисняві депортовані доїхали до табору, дітей, хворих, старих і кволих відокремили від здорових дорослих.

Лея Фельдблом, француженка з фальшивими документами, згодом розповідала: її і лікаря Сару призначили в робітничі бригади. Вони опинилися в колоні депортованих, які мали працювати на будівництвах. Але Сара, побачивши свого десятирічного сина Клода, що його солдат пхнув у колону дуже кволих, і почувши, як хлопчик із плачем гукає її, нараз вийшла зі своєї колоні. Підбігла і взяла сина на руки.

Виховательок притулку в Ізьє, які допомагали дітям, один есесівець запитав німецькою мовою: «Ви їхні матері?». Едіт Клебіндер, депортовану австрійську єврейку, начальство призначило перекладачкою. Едіт вижила. Саме вона й розповіла:

— Я поставила це запитання французькою мовою. Дорослі відповіли: «Ні, але ми немов їхні названі матері».

Тоді той самий солдат запитав жінок, чи вони хочуть супроводити дітей.

— Річ очевидна, вони сказали «так».

Потім виховательки й діти сіли у вагоз до Сари і Клода.

Минув місяць, і Мирона Златіна, директора притулку в Ізьє, Тео Райса і Арнольда Гірша, двох підлітків — пансіонерів у колежі в Белле, депортували з Дрансі до Естонії у складі конвою, що складався з чоловіків працездатного віку.

Їх використовували для праці в каменоломні, а в липні 1944 року есесівці розстріляли їх у Талліннській фортеці.

З усіх депортованих з Ізьє повернулася тільки Лея Фельдблом, звільнена Червоною армією в січні 1945 року. Під час ув'язнення вона правила за морську свинку для нацистських лікарів. На її передпліччі стоїть номер 78620. Її тіло було мов лахміття. Вона важила тридцять кілограмів.

Леон Райфман, що втік через відчинене вікно, знайшов допомогу неподалік. Леона заховали селянин Пертікос

і Фаве, його робітник. Згодом його прийняла одна французька родина в Белле. Він вижив.

Так само й Іветта Бенгігі, цю дворічну дівчинку прийняла перед облавою й заховала в центрі Ізьє родина Ерїтьє.

*

Мадам Тібодє вже трохи нетерпеливилася. Не казала нічого, але з її жестів я зрозумів, що візит закінчено. Дивилась, як я записую фрази, про які не здогадувалася. Праві сторінки — те, що придасться для репортажу. Ліві сторінки — мої відчуття. Грифельна дошка і слово «яблуко» праворуч, мій живіт, який скрутило, — ліворуч.

«Перетвори свої сльози в чорнило», радив мені приятель Франсуа Люїзе, репортер із *“Figaro”*, що кілька років тому на півдні Бейрута здивував мене, коли, розгублений, сидів на тротуарі, вже без олівця й паперу, і плакав через масові вбивства, які ми недавно виявили в Сабрі й Шатилі.

Отже, я писав. Я брав кожен фрагмент світла, кожне здригання тиші, кожен слід, який полишили діти. На балці горища був напис: «Полетта любить Тео, 27 серпня 1943 року». Полетта Пальярес була місцевою дівчинкою, яка інколи приходила допомогти. Тео Рейс — шістнадцятирічний підліток, розстріляний згодом у Таллінні. Це свідчення в коханні я записав на правій сторінці. Свій жаль відтворив на лівій сторінці. Я писав про все. Описав клас, їдальню, сходи, які вели надвір. Зіперся на цямрину фонтана й писав про пісню жайворонка, красу сільської природи, тищу гір — увесь той спокій, що захищав притулок. Я сидів на терасі. Клав свої руки всюди, де клали діти. На поручні сходів, на шкарубке дерево парти, холод стіни з запахом вапна, підвіконня, голову гаргульї, кору дерева, яке ховало їхні ігри. Вирвав трохи бур'яну на подвір'ї.

Я сподівався, що коли-небудь це місце освятять. Процес Клауса Барбі допоможе привернути повну увагу до при-тулку. Але я боявся, що нічого не лишиться від цього холо-ду, тиші, запаху давнини. Не лишиться парт, слова «яблу-ко» на грифельній дошці, не лишиться кохання Полетти і Тео, не лишиться нічого від живих дітей, крім меморіалу, який ушановує їхнє мучеництво. Некрополя, спорудженого на честь їхнього зниклого сміху.

Я заскочив мадам Тібоді, як вона поглядала на свій го-динник. То був потаємний жест канцелярського службовця тієї миті, коли вже пора знімати пальто з гачка і йти додому.

Коли я прийшов, я був зайвим для неї. А тепер уже вона заважала мені. Я б хотів, щоб вона лишила мене з Максом, Ренатом, із маленьким Альбером. Щоб вона ступила бодай кілька кроків у бік клуні. Господиня вагається, уникає мого погляду, збентежено кашляє. Роздратована.

Я був несправедливий. Я знав про це. Мадам Тібоді від-чинила мені двері до дітей і всюди люб'язно супроводила мене. А тепер бажала, щоб я пішов. Склав записник, схо-вав ручку. Повернувся туди, звідки прийшов.

Отже, я згорнув блокнот. Опустив ручку в спіральки на його спинці.

Мадам не могла не зітхнути. Я закінчив. Ми розсталися.

Коли на терасі я подав їй руку, вона запитала:

— А коли це вийде на телебаченні?

Я всміхнувся. Ні знімальної групи, ні кінокамери, ні мі-крофона. Яке телебачення?

Мадам здивувалася:

— Я ж гадала, ви журналіст.

— Таки журналіст, але пишу для газети.

Трохи розчарований погляд:

— Ага, зрозуміло. Для газети...

Потім обернулася до мене плечима. Піднялася на три сходинки вгору. Повернулася до дітей, немов зайшла до рід-ного дому.

*

Я йшов уздовж чорної кованої залізної огорожі, знову ступив на стежку, яка вела до шляху. Масивна, приземкувата будівля з покрівлею з круглої черепиці й круглим слуховим вікном. За клунею ненастанно гавкотів собака. Я зірвав дві китиці бузку і квітку кульбаби. Знову вийшов на дорогу, що зміїлася поміж виноградників і мирних полів. Сів на схилі. Дивився на пагорб, невисокі мури, перші дерева на узліссі. Дивився на гору.

Поклав квіти там, край дороги, на могилу, яка й не здогадувалася про себе.

Я обернувся востаннє. Усе було осяяне дуже гарним світлом.

Це сталося тут.

І я, тату, мріяв, щоб ти був тут зі мною.

Не на те, щоб загнати тебе в куток просторої їдальні і спонукати сказати правду або змусити пошкодувати про скоєне. А щоб поряд із тобою знову піти по дорозі. Покласти твою руку поруч із моєю на цямрину фонтана. Побачити, як ти здригаєшся, як і я, від холоду. Почути, як плаче паркет під твоїми кроками. Почути, як ти дихаєш на сходах, які ведуть до класу. Дати тобі грифельну дошку з «яблуком» і побачити твої очі батька над цим дитячим словом. Щоб ти сів на край ліжка. Почув, як виховательки в пітьмі вкладають дітей спати. Одна оповідка для дівчат, різні оповідки для кожного хлопця. Адже хлопці вимогливіші. Надто Еміль Цукерберг, маленький, п'ятирічний бельгієць з Антверпена. Він боявся дня, боявся ночі. Завжди потребував когось дорослого поряд із собою. Тільки для нього була потрібна інша мати. Я б хотів розповісти тобі, тату, що саме лікар Менгеле вирвав його з рук Леї Фельдблум.

І, можливо, якби ми пішли разом із тобою, лишивши Тібоду на поталу її привидам, ми б зупинилися край дороги. Я б хотів бачити тебе. Зробити паузу перед тим, як

знову ввійти в світ живих. Можливо, ти б хотів поговорити зі мною. Не дивлячись на мене, прикипівши очима до простору за горами. Ти б не признався, ні. Тобі ні в чому не треба сповідатися сину. Але допоміг би мені дізнатися і зрозуміти. Пояснити, чому, коли минуло так багато років після війни і я зустрівся з однією жінкою, ти запитав мене, чи в неї «все ж арійські очі, як у нас»: адже вона кольорова. Я б сподівався, що все з'ясується і ніхто ніколи не судитиме тебе. Без жодного слова, тяжчого за решту слів. Що розповіси мені, де ти був у двадцять два роки, коли Барбі і його пси прийшли виривати дітей із притулку.

А раніше? Що ти робив у листопаді 1942 року, коли німці прийшли в Ліон, удержись у неокуповану зону? Що ти бачив у них? Їхні нашмаровані чоботи? Мундири переможців? Тупіт їхньої ходи по вулиці Республіки? Їхні танки на бруківці двору Ґамбетти? Що ти зрозумів у німцях? Що тобі подобалося в них? Що спонукало тебе пристати до них, а не воювати з ними? Чи навіть просто залізти в нору, як і багато інших, тим часом як кілька сміливих людей творили замість тебе нашу Історію?

Тату, чому ти став зрадником?